

ספר

נחל יבק

על זמני היום והלילה

מאת

ישראל בער ליברמן

ספר זה יוצא לאור
לעילוי נשמת אמי מורתי
האשה הצדקנית מרת יהודית ע"ה (ליברמן)
בת הר"ר יצחק זצ"ל

אהבה את התורה בכל מאודה,
פתחה את ביתה ואת לבה לכל נצרך,
וכל ימיה היו ימי עליה בעבודת השי"ת.

נלב"ע ביום ט"ז אלול תשפ"א לפ"ק

ת. נ. צ. ב. ה.

RABBI YERUCHIM OLSHIN
BETH MEDRASH GOVOHA
LAKEWOOD, N.J. 08701

בע"ה

ירוחם אולשין
בית מדרש גבוה
לייקוואוד, נ. דז.

בס"ד

טבת תשפ"ה

שמחתי מאד לראות ספר **"נחל יבק"**, על זמני היום והלילה, ספר חשוב מאד, פרי עמלה ויגיעה רבה של ידיד נפשי הנעלה **הרב הגאון ר' ישראל בער ליברמן שליט"א**, מחבר ספרי **"נחל יבק"** וספר **"שמך ישראל"**, ויושב כל ימיו באהלה של תורה, לומד בהתמדה עצומה, בן לאחד מחשובי תלמידיו של מרן הראש ישיבה זצ"ל בעל משנת רבי אהרן, הרה"ג ר' יוסף ליברמן שליט"א, וחתן הגאון הגדול רבי חיים פלאהר שליט"א.

הרה"ג ר' ישראל בער שליט"א הוא מצוין גדול וידיו רב לו במו"מ של הלכה ובפלפולא דאורייתא, ויראת שמים הוא אוצר לחכמתו ותורתו. ובעז"ה חיבר ספר חשוב מאוד שבודאי יהא תועלת גדולה.

הקב"ה יברך את מעכ"ת שיתקבל ספרו בחבה בעולם התורה, ויזכה להמשיך בעבודתו הק' ללמוד וללמד ולחדש הרבה חדו"ת בכל מקצועות התורה ולהוציאם לאור עולם לזכות הרבים מתוך מנוחת הנפש והרחבת הדעת ושמחה ונחת וכל טוב סלה.

בידידות נאמנה

ירוחם אולשין

הקדמה

לספר נחל יבק

על זמני היום והלילה

כתיב ויאמר אלקים יהי מאורות ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה וגו' את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים (שם יד-טו).

הרי שנתן הקב"ה הממשלה להמאורות, המאור הגדול והמאור הקטן והכוכבים, להיות נקבעים על ידם גבולי מדת היום והלילה בנוגע לכל דיני התורה, והנה נפוץ בהש"ס כמה וכמה סוגיות הדנין בעניני הזמנים שעליהם נקבעים דיני התורה, וכבר האריכו הראשונים והאחרונים והפוסקים בסוגיא גדולה זו, אולם כמו שבכל סוגיא שבתורה, שנמשלה לדד (עירובין נד:), דכ' דדיה ירווך בכל עת (משלי ה), מה דד כל זמן שתינוק ממשמש בו מוצא בה חלב, אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם, כמו כן בסוגיא זה של "עתים" ו"זמנים", (הנרמז בתיבת בכל "עת"), כל זמן שממשמש בה נתעוררים הרבה דברים שיש לחדש להעיר ולהאיר, ולהמשיך מעיינות חדשות בסוגיות עמוקות אלו אשר אין להם סוף.

והנה קפצתי לתוך המים שאין להם סוף, בצוותא עם הר"ר שמעון הכהן גליק נ"י, ומה ששאבנו ממקורות מעיינות הטהורות של דברי חכמינו ז"ל חלקנו לנחלים, ויפרד לחמש נחלים, כל ענין וענין לנחל מיוחד, נחל ראשון הערות והארות על שקיעת החמה, נחל שני על צאת הכוכבים, נחל שלישי על פלג המנחה, נחל רביעי על שיעור מיל, נחל חמישי על עלות השחר, וכמו שכל הנחלים הולכים אל הים, והים איננו מלא, כן יש להוסיף על כל דברינו ולפרוך לבנות ולסתור כדרכה של תורה, ולא באנו בזה רק לפתוח את עיני הלומדים והמעיינים, וישמע חכם ויוסף לקח (משלי א ה).

והנה שם העצם של הקב"ה הוא שם הוי"ה (רמב"ם מורה חלק א פרק סא) שמורה על שהוא היה הוה ויהיה (שו"ע אר"ח ה), היינו שהוא ית' המקור של עבר הוה ועתיד שזה יסוד של זמן, וכמו שלענין מקום מצינו שאמרו חז"ל (מובא רש"י שמות לג כא) הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, כך בענין הזמן הוא מקור הזמן והוא עצמו אינו תחת הזמן.

וכשם שלענין מקום, כיון שהוא ית' מקור של המקום, ואין לנו שום השגה בהקב"ה, לכן גם אין לנו שום השגה במקום, כמו שמצינו (ב"ב צט.) מקום ארון אינו מן המדה, היינו ששייך להיות תוך המקום ואעפ"כ אין לו מקום, מטעם שכל המציאות של מקום מקורו הוא הקב"ה שאין לו מקום (רמב"ם יסו"ת א א).

כך הוא גם לענין הזמן שמקורו מהקב"ה שאין הוא תחת הזמן, כשם שאין לנו שום השגה בהקב"ה כך אין לנו שום השגה בענין הזמן, ורק כשמתחילין ליגע בסוגיא זה מכירין בחוש כמה שאין לנו שום השגה בכל ענין הזמן שהוא למעלה מן השגה, ואפילו יקיים הגית בו יומם ולילה, ככלות הכל מגיע ל"בין השמשות", זמן שהוא לא יום ולא לילה, ואז מגיע לתכלית הידיעה, לידע שאינו יודע (סידור השל"ה ויתן לך עה"פ ואמר ביום ההוא).

ואשר לכן אף שבכמה מקומות דברי חז"ל סותרים את דברי חכמי הטבע, מ"מ לא נסור כלל להתחשב עם דברי חכמי הטבע, לא נטינו מלפרש את דברי חכמינו ז"ל כפשוטן, ויקוים בנו מש"כ ה' בהשמים חסדך ואמונתך עד שחקים וגו', יריון מדשן ביתך ונחל עדנך תשקם כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, ותפלה לקל שהשי"ת יאיר עינינו לראות נפלאות בתורתו ומאור הגנוז שבתוכה.

ישראל בער ליברמן

תוכן הענינים

נחל ראשון

בענין שקיעה ובין השמשות

א.	שיטת הגאונים ור"ת	ט
ב.	ביאור דברי ר"ת בספר הישר	ט
ג.	יישוב לקושית הגאונים על ר"ת	יא
ד.	ביאור דברי ר"ת במס' שבת ופסחים	יא
ה.	יישוב לקושית הגר"א והגר"ז על דברי רבינו תם	יג
ו.	להבין קושיות הגר"א והגר"ז	יד
ז.	ביאור אחד להבין כוונתם	טו
ח.	מהלך אחרת להבין כוונתם	טז
ט.	שיטת ר"ת בהלכה	טז
י.	שקיעה ראשונה בהלכה לדעת רבינו תם	יז
יא.	האם בשאר מצות יש ענין לכתחלה בשקיעה ראשונה לדעת ר"ת	יח
יב.	ביאור יסוד שקיעה ראשונה גם לדעת רבינו תם	יט
יג.	כוונת המשנה "כשרין כל היום"	כ
יד.	בענין שינוי אופק במקומות שונות	כ
טו.	מה יש תחת הארץ לדעת חכמי אומות העולם	כג
טז.	דברי הבעל המאור מתיישבים גם לפי דעת חכמי ישראל	כד
יז.	הערה על יסוד של בעל המאור	כה
יח.	ביאור הקרא ויהי ערב ויהי בקר לפי יסוד של בעל המאור	כו
יט.	זמני הלוחות שבזמנינו	כז
כ.	לקבוע הזמנים של כל מקום ומקום לפי המצב שלו	כז
כא.	עוד ענין במה שהלוחות המצויים אינם מדויקדין	כט
כב.	מתי הוא זמן בין השמשות להלכה	כט
כג.	שיעור ד' מיל תלוי לפי האופק ולפי תקופת השנה	לא
כד.	י"א ד' מיל קבוע בכל מקום וזמן	לב
כה.	שהשיעור ד' מיל הוא בגדר השיעורים הלכה למשה מסיני	לג
כו.	בענין ע"ב מינוט, בצירוף שאר סימני הלילה	לד

כז.	טעם אחר שלא צריך ע"ב מינוט זמניות במקום שיש אידך סימנים	לה
כח.	זמן הלילה במקומות הצפוניות	לה
כט.	עוד בענין הנ"ל	לו
ל.	טעם חדש לקבוע לילה על פי הכוכבים, גם בלא שיעור ד' מיל	לח
לא.	השיעור ג' כוכבים אינו שווה להשיעור של הכסיף	לט
לב.	דעת הגר"א דכוכבים הוא שיטת ר' יוסי, והכסיף הוא שיטת ר' יהודה	מ
לג.	עוד בענין הנ"ל	מא
לד.	לקבוע לילה על ידי ד' מיל, גם בלי ראיית כוכבים	מב
לה.	ביאור חדש בענין תוספת שבת לדעת הרבינו תם	מב
לו.	ק' מה שהמחבר נותן שתי סימנים נפרדים לדין לילה	מג
לז.	ביאור דעת המחבר שפסק כשני הסימנים לחומרא	מד
לח.	עוד בענין שיש שתי קובעים ללילה	מה
לט.	ישוב לק' הגר"א והגר"ז על ר"ת	מה
מ.	מה שלדעת ר"ת כוכבים קובע לילה	מו
מא.	חידוש של האג"מ שיש מקומות שביה"ש הוי ט' מינוט	מו
מב.	מה שלא מצינו שום אחד שינהוג כמו דברי הגאונים ממש	מז
מג.	פסק של האג"מ שצריך להחמיר כשתי השיטות של הגאונים ור"ת	מח
מד.	ספיקא דרבוותא בשעת הדחק	מט
מה.	לסמוך על שיטת יחיד נגד רבים בשעת הדחק	נ
מו.	הערה על פסק האג"מ הנ"ל	נא
מז.	הלכה כדברי המקיל באבל	נא
מח.	פסק הנ"ל לענין מילה	נב
מט.	זמן הדלקת נרות חנוכה	נד
נ.	ביאור כוונת הגר"א לענין הדלקת נר חנוכה	נה
נא.	הנהגת הגר"א לענין הדלקת נר חנוכה	נה
נב.	מנהג הדלקת נ"ח עשרים מינוט אחר שקיעה ראשונה	נו
נג.	אי שיטת רש"י כר"ת	נו
נד.	עוד משמעות שדעת רש"י כדעת ר"ת	נז

תוכן הענינים

נחל שני

בענין צאת הכוכבים

- א. הסימן של צאת הכוכבים ס
 ב. אי ספק בין השמשות היה כבר בימי נחמיה ס
 ג. אי ספק דביה"ש משתנה בכל יום ויום סא
 ד. יסוד ביה"ש הוא מחמת שאין אנו בקיאים בכוכבים בינונים סב
 ה. שיטת תוס' שאין אנו בקיאים במהלך אדם בינוני סג
 ו. ביאור לשון "ביאת השמש" בקרא סד

נחל שלישי

בענין פלג המנחה

- א. זמן תפילת מנחה סו
 ב. הערת הערוה"ש על המחבר בזמן מנחה לכתחילה סו
 ג. שיטת המ"ב בזמן מנחה סו
 ד. תפילת מנחה אחר שקיעה ראשונה סז
 ה. תפילת מנחה כנגד תמיד של בין הערביים סח
 ו. דעביד כמר עביד עביד כמר עביד סט
 ז. פלג המנחה לענין שאר דיני התורה סט
 ח. הפסק טהרה אחר פלג עא
 ט. אי יש חילוק בין הפסק טהרה לשאר דברים עא
 י. הא דהפסק טהרה תלוי רק בתפילת מעריב עב
 יא. להעיר כנ"ל לענין אבילות עב
 יב. ענין הנ"ל בנוגע ספירת העומר עג
 יג. עוד בנוגע לענין ספירת העומר עג
 יד. תרתי דסתרי ביום אחד עד
 טו. עוד בענין הנ"ל עה
 טז. חוכא ואטלולא גרע מתרתי דסתרי עז

תוכן הענינים

ו

יז.	עוד בענין הנ"ל.....	עו
יח.	מה שלא מצינו דפלג סוף זמן של שאר מצות היום אף לר' יהודה.....	עז
יט.	אי פלג הוא בצירוף של תפלת מעריב דווקא.....	עז
כ.	פלג אינו סיום יום העבר.....	עח
כא.	אי קיי"ל כר"ת לענין פלג בשאר מצות.....	עט
כב.	הפסק טהרה אחר שכבר קיבלו הקהל שבת.....	עט
כג.	הפסק טהרה אחרי שהאשה עצמה התפללה מעריב.....	פ
כד.	חילוק בין קבלת הקהל את השבת וקבלת שבת בעצמו.....	פ
כה.	האם תוספות שבת מישך שייכי לפלג מנחה.....	פא
כו.	מתי מתחלת זמן תוספת שבת.....	פב
כז.	אי בזמן תוספת שבת יכול להתפלל מעריב.....	פג
כח.	להתפלל מעריב של "שבת" בזמן תוספת שבת.....	פג
כט.	קידוש ותפילת מעריב גם בלא קבלת תוספת שבת ויו"ט.....	פד
ל.	אי חידוש הנ"ל שייך רק ביו"ט או גם בשבת.....	פה
לא.	להתפלל של מוצ"ש בשבת.....	פו
לב.	להתפלל של שבת בערב שבת.....	פז

נחל רביעי

בענין שיעור מיל

א.	כמה הוא שיעור מיל.....	פט
ב.	מה דמהלך אדם מ' מיל ביום אי מתחלת מהעלות או מהנץ.....	צ
ג.	שיעור מיל תלוי בשיעור עובי הרקיע.....	צב
ד.	לדעת הגר"א פליגי תנאי בשיעור מיל.....	צג
ה.	ביאור מחלוקת התנאים בענין עובי הרקיע.....	צד
ו.	חשבון שיעור מיל הלכה למעשה.....	צה
ז.	בענין י"ב שעות יום וי"ב שעות לילה.....	צז
ח.	זמן חצות היום וחצות הלילה.....	צז
ט.	הדברים הקובעים את היום ואת הלילה.....	צח

תוכן הענינים

ז

- י. דיש חילוק בין קביעות יום במציאות ובין קביעות היום לענין מצות התורה צט
יא. הערה מנחמיה על הנ"ל קא
יב. יסוד המחלוקת בין הגר"א ומג"א קא
יג. בענין התה"ד שיש י"ב שעות בין עלות ובין צאת קג
יד. יסוד דברי התה"ד שהיום הוא מעלות עד צאת קג

נחל חמישי

בענין עלות השחר

- א. על מה דלא מצינו בין השמשות בבקר קה
ב. שיעור אור הקובע היום הוא משיעורים הלכה למשה מסיני קו
ג. חידושו של החת"ס שיש בין השמשות גם בבקר קו
ד. דעת הירושלמי לענין ביה"ש בבקר קז
ה. אין קוראין וכו' עד שתנץ החמה קט
ו. וכולם שעשו מעלות השחר כשרים קי
ז. מה שנתרבה זמן עלות השחר לענין מצות קיב

נחל ראשון בענין שקיעה ובין השמשות

א

שיטת הגאונים ור"ת:

הנה שיטת הגאונים (הובא דבריהם מ"ב או"ח רס"א) הוא שבין השמשות מתחיל משקיעת החמה ונמשך ג' רבעי מיל עד צה"כ, וזה כמבואר בשבת (ל"ד:) דלשיטת ר' יהודה אין בין שקיעה לצאת הכוכבים אלא ג' רבעי מיל. אולם ר"ת פליג ע"ז משום שהקשה סתירה על גמ' זו (בשבת) מהא דמבואר בפסחים (צ"ד.) דלשיטת ר' יהודה יש "ארבע מיל" בין שקיעה לצאת הכוכבים.

ות' ר"ת (שבת שם ד"ה תרי) שיש חילוק בין תחילת שקיעה לסוף שקיעה [משתשקע החמה], ושיטתו הוא שיש ד' מילין מתחילת שקיעה עד צה"כ, ומ"מ בין השמשות אינו מתחיל אלא "מסוף שקיעה, אחר שנכנסה חמה בעובי הרקיע" עכ"ל* (וכעין זה בשינוי לשון קצת בפסחים צ"ד. ד"ה ר' יהודה וכן זבחים נ"ו.).

אולם בספר הישר לר"ת (אות רכ"א בדפוס ווינא) כשהביא החילוק בין תחילת שקיעה לסוף שקיעה מוסיף לבאר וז"ל - משתשקע החמה שכבר נכנסה ברקיע "ועברה בעוביו של רקיע והוא עדיין כנגד החלון, ומשום שעדיין לא עבר את חלונו ולא פסק חלונו ללכת אחרי הכיפה הוא מטיל זהורורין ומאדים מושבו" עכ"ל. וצ"ב בכוונתו דמה איכפית ליה אם החמה הולך אחורי הכיפה [דהיינו למעלה מן הרקיע] או למטה מן הרקיע.

ב

ביאור דברי ר"ת בספר הישר:

וי"ל בהקדם דהנה בפסחים (צ"ד:) ת"ר חכמי ישראל אומרים כלילה חמה מהלכת למעלה מן הרקיע, וחכמי אומות העולם אומרים כלילה חמה הולכת למטה מן הרקיע, אמר רבי ונראין דבריהן מדברינו שביום מעיינות

שפת הנחל

קודם, ואילו בפסחים מבואר שתיכף בתחלת שקיעה נכנס חמה בעובי הרקיעה, דקאמר שם שעובי הרקיעה ד' מיל, וצ"ע.

א. והנה לשון התוס' "מסוף שקיעה אחר שנכנסה חמה בעובי רקיע משמע דהחמה נכנס בעובי רקיע בזמן סוף שקיעה או מעט

המושג של תחילת שקיעה וסוף שקיעה - שהרי דמאחר ששקע חמה והלכה למטה מארץ תו ליכא שינוי כלל במצב החמה, כדי שיהא שייך לומר שיש עוד שקיעת החמה.¹

ובן הוא מפורש בתשובות מהר"ם אלשקר (סימן צ"ו) דיסודו של ר"ת שיש ב' שקיעות אינו מתאים אלא לפי הבנת חכמי ישראל בהילוך החמה, וגם הביא תשובת הגאונים שכ' הטעם דלא רצו הגאונים לתרץ סתירת הסוגיות לומר שיש שתי שקיעות הוא משום שהודו חכמי ישראל לחכמי האומות כמפורש בדברי רבי ונראין דבריהם מדברינו [ולפי הבנות חכמי האומות לא שייך המושג של ב' שקיעות כמו שביארנו].²

צוננין ובלילה רותחין [שהחמה מחממתן תחת הקרקע, רש"י], ע"כ.³

ונראה דכוונת ר"ת בספר הישר הוא ע"פ דעת חכמי ישראל, שבלילה החמה מהלכת למעלה מן הרקיע, שמחדש ר"ת על פי זה שיש מציאות של ב' שקיעות, ומבאר דשקיעה ראשונה היינו בשעה שהחמה נכנס לעובי רקיע וסוף שקיעה הוא אחר שכבר עברה החמה תוך כל עובי רקיע ויצא משם ועומדת להלך למעלה מן הרקיע. והטעם שהדגיש ר"ת שהחמה הולכת למעלה מן הרקיע כדעת חכמי ישראל, משום דאילו לדעת חכמי האומות שהחמה הולכת בלילה למטה מן הרקיע לא שייך לחדש ענין של ב' שקיעות החמה - דהיינו לא שייך

♦ שפת הנחל ♦

ב. יש לעיין למה לא הוי ראייה לחכמי האומות מהא דעינינו רואים בחוש שאדם העומד בהר או בבנין גבוה רואה כדור השמש אפי' לאחר שכבר שקע לעיני אדם העומד על הארץ או בעמק (וכן מבואר שבת קי"ח: בחילוק בין טבריה וציפורי ע"ש) דלכאורה לפי חכמי ישראל דס"ל דהחמה נתכסה בוילון הנקרא רקיע צריך להיות שעת שקיעה שוה לשניהם בלי חילוק באיזו מקום אדם עומד.

ג. ואע"פ שיש עוד שינוי מצד האור שאחר שהחמה מפליג בדרך רחוקה למטה מן הקרקע אזלה כל האור מאויר העולם, מ"מ לא

ד. שיטת הגאונים הוא דליכא אלא שקיעה אחת וציה"כ הוא בג' רבעי מיל אחרי השקיעה כמו דאמר ר' יהודה בשבת. ולענין הקושיא שהקשה ר"ת מפסחים דאמר ר' יהודה שם דעובי רקיע ד' מיל כתב מהר"ם אלשקר בשם הגאונים דהוא פלוגתת הסוגיות ור' יהודה במסכת שבת חזר בו ממה שאמר בפסחים.

אולם הגר"א (או"ח ריש סימן רס"א) כתב לתרץ דהא דאיתא בפסחים דצה"כ הוא אחר